

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 349.3; 340.12.

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-12/10>

ЛЕГІТИМНІСТЬ МЕТИ ЯК УМОВА ПРАВОМІРНОГО ОБМЕЖЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ: ТЕОРІЯ ТА СУДОВА ПРАКТИКА

LEGITIMACY OF THE PURPOSE AS A CONDITION FOR THE LAWFUL RESTRICTION OF THE IMPLEMENTATION OF HUMAN RIGHTS: THEORY AND JUDICIAL PRACTICE

Байрачна Л.К., к.філос.н., доцентка,
доцентка кафедри конституційного права України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Носенко О.В., студентка I курсу магістратури
факультету слідчої та детективної діяльності
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Свенчук О.І., студентка I курсу магістратури
факультету слідчої та детективної діяльності
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена проблематиці аналізу легітимності мети задля досягнення якої державою застосовуються обмежуючі правові заходи щодо реалізації прав людини.

У статті досліджуються положення національного законодавства та міжнародно-правових документів, що регулюють умови та межі застосування обмежень прав людини в контексті забезпечення публічної безпеки, порядку та інших суспільних інтересів. Зокрема, наведено приклади положень міжнародних законодавчих актів, за змістом яких передбачається застосування обмежень деяких прав, та віддзеркалення змісту таких положень в національних нормативно-правових актах. Окрім цього, значну увагу приділено правовим позиціям вітчизняних правників, які ретельно досліджували дане юридичне явище.

Проведено аналіз практики Європейського суду з прав людини, де на конкретних прикладах наочно визначено у який спосіб встановлюється легітимність мети, її пропорційність пануючим нарративам в суспільстві та верховенству права. Висвітлено, що легітимність мети є ключовим аспектом, який впливає на правомірність застосування обмежувальних заходів у правовій системі держави. Одночасно, поряд з тим, у статті підкреслюється важливість дотримання стандартів прав людини при обмеженні певних прав, так як легітимна мета виступає ключовим регулятором, який має значення для забезпечення балансу між індивідуальними правами та суспільними інтересами.

Наголошується, що держава має право застосовувати обмежувальні заходи виключно за умови неможливості досягнення легітимної мети менш обтяжливими засобами, забезпечуючи при цьому мінімальне втручання у права особи. Правомірність таких обмежень має відповідати демократичним засадам суспільства, а втручання – бути пропорційним, обґрунтованим та не порушувати сутності самого права.

Результати дослідження підкреслюють, що без належного обґрунтування і чіткого визначення цілей жодне обмеження прав не може вважатися законним. Таким чином, концепція легітимної мети є ключовим інструментом, яка сприяє досягненню рівноваги, що дозволяє забезпечити демократичний розвиток та соціальну стабільність у державі.

Ключові слова: легітимність мети, правомірне обмеження прав людини, принцип пропорційності, зважування та балансування, доступ до суду.

The article is devoted to the problems of analyzing the legitimacy of the goal for the achievement of which the state applies restrictive legal measures for the implementation of human rights.

The article examines the provisions of national legislation and international legal documents that regulate the conditions and limits of the application of human rights restrictions in the context of ensuring public security, order and other public interests. In particular, examples of provisions of international legislative acts, the content of which provides for the application of restrictions on certain rights, and the reflection of the content of such provisions in national regulatory legal acts are given. In addition, considerable attention is paid to the legal positions of domestic lawyers who have thoroughly studied this legal phenomenon.

An analysis of the practice of the European Court of Human Rights is carried out, where, using specific examples, it is clearly determined how the legitimacy of the goal, its proportionality to the prevailing narratives in society and the rule of law is established. It is highlighted that the legitimacy of the goal is a key aspect that affects the legitimacy of the application of restrictive measures in the legal system of the state. At the same time, the article emphasizes the importance of observing human rights standards when restricting certain rights, since the legitimate goal acts as a key regulator that is important for ensuring a balance between individual rights and public interests.

It is emphasized that the state has the right to apply restrictive measures only if it is impossible to achieve a legitimate goal by less onerous means, while ensuring minimal interference with the rights of the individual. The legitimacy of such restrictions must comply with the democratic principles of society, and interference must be proportionate, justified and not violate the essence of the law itself.

The results of the study emphasize that without proper justification and a clear definition of goals, no restriction of rights can be considered legal. Thus, the concept of legitimate goal is a key tool that contributes to the achievement of a balance that allows ensuring democratic development and social stability in the state.

Key words: legitimacy of the purpose, lawful restriction of human rights, principle of proportionality, weighing and balancing, access to court.

Постановка проблеми. Одним із ключових аспектів сучасного правового дискурсу є питання легітимності мети як підстави для правомірного обмеження прав

людини. Незважаючи на значущість принципу непорушності прав і свобод людини, у правових системах демократичних країн передбачається можливість обмеження

останніх. Проте, для цього необхідно з'ясувати за яких умов та яким чином держава може втручатися у реалізацію прав людини, забезпечуючи таким чином баланс між індивідуальними правами, суспільними інтересами та національними потребами.

Особливу увагу викликає обґрунтування легітимності мети обмеження, яка повинна відповідати таким принципам як: верховенство права, правова визначеність, пропорційність. Відсутність чітких критеріїв або їх нечітке формулювання у законодавстві та судовій практиці може призвести до свавільного втручання у сферу прав і свобод. Водночас, практика Європейського суду з прав людини підкреслює, що навіть у разі наявності обмежень, їх застосування повинно бути виправданим, мінімально необхідним та таким, що зберігає суть права.

Актуальність теми. Актуальність дослідження обраної теми зумовлена необхідністю ретельного аналізу та усвідомлення механізмів обмеження прав людини в умовах сучасних правових систем. Згідно з міжнародними стандартами, права людини є основою правового порядку будь-якої демократичної держави. Водночас, ці права не є абсолютними і можуть підлягати обмеженням у випадках, коли це виправдано законними цілями, такими як охорона національної безпеки, громадського порядку або прав і свобод інших осіб. Однак, важливим є те, що такі обмеження мають бути чітко визначені законом і не повинні порушувати принципів необхідності, пропорційності та легітимності.

Дослідження легітимності мети, яка лежить в основі обмеження прав людини, є важливим для забезпечення балансу між індивідуальними правами та інтересами суспільства. Аналіз теоретичних аспектів цієї проблеми дозволяє сформулювати ключові критерії, які мають бути застосовані для оцінки правомірності обмеження прав. Судова практика, зокрема рішення Європейського суду з прав людини та національних судів, надають конкретні приклади застосування цих критеріїв та їх адаптації до умов сучасного правового порядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність даної тематики підтверджується численними дослідженнями та значним інтересом науковців до проблематики обмеження реалізації прав людини в сучасному правовому просторі. Зокрема, можна виокремити публікації таких дослідників як: Дахова І.І., Фулей Т.І., Тоцький Б.А., Слінько Т.М., Гриньо Д.Д., Львова О.Л. Також легітимність мети як умова правомірності обмеження реалізації прав людини досліджується вітчизняними правниками в розрізі таких аспектів: в умовах особливих правових режимах, під час застосування карантинних заходів, в процесі досудового розслідування, при здійсненні правосуддя тощо.

Мета даної роботи полягає у дослідженні концепції правомірного обмеження прав та свобод людини через призму легітимної мети, яка забезпечує баланс між правами індивіда та інтересами суспільства й держави. Зокрема, визначити умови, за яких обмеження прав людини є допустимими та відповідними принципам верховенства права, правової визначеності та демократичного суспільства.

Вклад матеріалу. У сучасному демократичному суспільстві права та свободи людини вважаються основоположною цінністю, а принцип невідчужуваності є базисом/фундаментом правової системи. Саме завдяки таким категоріям як свободи, права та обов'язки розкривається «юридичний зміст» життя людини. Вони визначають дозволені та необхідні форми поведінки особи, завдяки яким забезпечується можливість задовольняти власні потреби. І відповідно до статті 21 Конституції, *всі люди є вільні й рівні у своїх правах* [1]. Однак їх реалізація в соціальному житті залежить, багато у чому, від ідентичних прав та свобод інших осіб та їх суспільних інтересів. Це означає, що іноді наші права можуть суперечити чийось пра-

вам або інтересам ширшої спільноти, внаслідок чого може виникати конфлікт.

Врегулювати це можливо завдяки обмеженню реалізації прав людини як виняткового заходу з метою узгодити сфери прав та інтересів індивідів окремо, суспільства та держави загалом.

Одразу виникають вагання чи може суспільство бути демократичним, якщо держава має право обмежувати права людини? Відповідь на дане питання навряд чи буде однозначною. Однак, щоб обмеження прав і свобод було правомірним, воно має бути необхідним та виправданим. Це означає, що права людини можуть бути обмежені тільки за умови наявності важливих причин, що охоплюється концепцією легітимної мети, що й є відповіддю на питання.

Насправді демократична спільнота передбачає можливість обмежувати реалізацію прав людини, визнає її допустимим законним засобом правового регулювання правовідносин в суспільстві. Останнє випливає з положень міжнародних правових документів, за змістом яких передбачається застосування обмежень деяких прав, але з обов'язковим визначенням передумов та меж такого обмеження. До прикладу, статті 17 та 18 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) закріплюють, що обмеження прав та свобод застосовуються виключно задля досягнення тих цілей, які встановлені положеннями даного документа та в чітко окресленому обсязі [2]. У *Загальній декларації прав людини* статтею 29 влучно визначено, що кожна людина може зазнавати обмежень в реалізації своїх прав лише з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших, а також з метою гарантування справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [3]. Подібна за змістом засада міститься в *Міжнародному пакті про громадянські і політичні права*, в якому ґрунтовно вилучено межі обмежень прав – ніяке обмеження чи приниження будь-яких основних прав людини, визнаних або існуючих в якій-небудь державі-учасниці зазначеного Пакту на підставі закону, конвенцій, правил чи звичаїв, не допускається під тим приводом, що в цьому Пакті не визнаються такі права або, що в ньому вони визнаються в меншому обсязі [4].

Щодо правового регулювання на національному рівні, то в Основному Законі України має місце положення, яке корелює з визначеними на міжнародному рівні правилами обмеження реалізації прав людини, та закріплене в частині 1 статті 64, за змістом якої *конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених власне Конституцією* [1]. До прикладу, ст. 39 Конституції забезпечує право мирно збиратися без зброї та проводити збори, мітинги, походи та демонстрації. Проте, має місце визначення цілей обмеження даного права – в інтересах національної безпеки та громадського порядку для запобігання заворушенням або злочинам, захисту здоров'я населення або захисту прав і свобод інших осіб [1].

Варто додати, що конституційною гарантією забезпечення та реалізації прав і свобод є в свою чергу й положення ч. 3 ст. 22 Конституції, відповідно до якого *при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод* [1]. Згадувані норми унеможливають свавільне втручання публічної влади в сферу невідчужуваних прав і свобод людини.

У тексті вищезазначених положень міжнародного та державного рівня зафіксовані деякі з загальних благ та цінностей, які потребують забезпечення та захисту з боку держави. Одним з засобів такого захисту й одночасним каталізатором встановлення необхідного балансу індивідуальних та публічних інтересів є обмеження реалізації прав людини.

Безперечно, найвищою соціальною цінністю є людина, забезпечення її прав і свобод є головним обов'язком держави, що впливає не лише з положень статті 3 Конституції, а є загально визнаним постулатом демократичного суспільства. Проте неможливо гарантувати кожне існуюче право людини в його безмірному обсязі, оскільки право є мірилом свободи, яка не може бути абсолютною [5, с. 18]. Обмеження реалізації прав людини певним чином пов'язане з усталеним тезисом «Права людини обмежуються правами інших людей», що, до речі, є одним з конституційних принципів, який віддзеркалений в ст. 23 Конституції України [6, с. 194]. Саме в цій статті доречно сформовано, що розвиток особистості в кожному його прояві має поважатися іншими, але індивідуалізм не повинен перетинати межу, поза якою він безпосередньо пов'язаний з ігноруванням інтересів і безпеки інших людей.

Утім, обмеження виконує не лише завдання узгодження прав індивідів, воно головним чином покликане задовольнити публічний інтерес. Досягнення суспільного блага в своїй природі передбачає потребу у зменшенні свобод допустимих дій особи задля гарантування суверенітету держави, національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку, економічного добробуту, життя і здоров'я інших людей. Наведений невичерпний перелік загальних благ становить зміст багатогранної категорії «легітимна мета».

При обмеженні людських прав, легітимною метою вважається та мета, яка спроможна справдити чітке обмеження прав, дотримуючись принципів верховенства права та пропорційності.

Легітимна мета – це свого роду регулятор, який підтримує баланс між правами індивіда та необхідністю у захисті суспільних інтересів. До прикладу, свобода слова є одним із важливих основоположних прав, але воно може бути обмеженим задля захисту приватності інших осіб або задля запобігання розповсюдженню конфіденційної інформації. Водночас, не кожен публічний інтерес може стати підставою для обмеження прав, а лише той, який відповідає принципу пропорційності та засадам демократичного суспільства [6, с. 197].

Правовий дискурс показує, якщо публічний інтерес вимагає певного обмеження, то воно повинно бути мінімальним та таким, що завдає найменшої шкоди правам особи. Таким чином, легітимна мета не стає підставою для необґрунтованих обмежень, а навпаки, забезпечує зважене ставлення до прав кожного чи кожної. Відсутність кінцевої цілі, досягнення якої забезпечується обмеженням реалізації прав людини, безспірно вказує на незаконність такого обмеження.

При цьому варто відмітити, якщо у положенні обмежувального нормативно-правового акта не згадуються легітимні цілі, то це не означає, що деякі аспекти права не можуть бути обмежені. Навіть якщо немає прямої вказівки, все одно, у певних випадках права можуть бути застосовані з обмеженнями. До прикладу, право на справедливий суд, яке закріплено статтею 6 Конвенції не є абсолютним і може також підлягати законним обмеженням, а саме передбачені законом строки давності, заходи забезпечення позову, нормативне регулювання такого права стосовно неповнолітніх та психічно хворих осіб (див. рішення Суду у справі Плахтеєв та Плахтеєва проти України, по. 20347/03, від 12.03.2009) [7], де, у разі спливу законодавчо встановлених строків, для забезпечення виплати певних грошових сум, а також у випадку обмеження цього права стосовно меншин чи розумово неповносправних осіб, таке право обмежується.

До того ж, дане право може бути обмежено рішеннями суду, однак застосовані обмеження не можуть зменшувати права доступу до суду таким чином або до тієї міри, щоб сама суть права була порушена. Більш

того, обмеження не відноситься до сфери застосування статті 6 пункту 1, якщо не переслідує «законної мети» і якщо відсутнє «пропорційне співвідношення між використаними засобами та переслідуваною метою» (див. справа “Golder v. the United Kingdom” [8, п. 38]; справа “Stanev v. Bulgaria” [ВП] – №36760/06, рішення від 17.01.2012 [9, п. 230]; справа “Fayed v. The United Kingdom”, заява №17101/90, рішення від 21.09.90 [10, п. 65]; справа “Ashingdane v. The United Kingdom”, заява № 8225/78, рішення від 28.05.85 [11, п. 57]; справа “Markovic and Others v. Italy”, [ВП] – №1398/03 [12, п. 99]). Аналогічно щодо критеріїв прийнятності заяви, що за своїм характером регулюються державою, яка користується певною свободою розсуду у цьому питанні (див. справу “Luordo v. Italy”, заява №32190/96 [13, п. 85]) [14, с. 16].

Разом з тим, право на доступ до суду, за певних обставин, також може слугувати предметом правомірних обмежень, як-от встановлені законом обмежені терміни позовної давності (див. справу “Stubbings and Others v. the United Kingdom” (Стаббінгс та інші проти Сполученого Королівства), заяви №22083/93 і №22095/93, рішення від 22.10.96 [15, п.п. 51–52]), забезпечення судових витрат (див. справу “Tolstoy Miloslavsky v. the United Kingdom” (Толстой-Милославський проти Сполученого Королівства), заява №18139/91, рішення від 13.07.95 [16, п.п. 62–67]) або вимоги щодо представництва (див. справу “R.P. and Others v. the United Kingdom” (R.P та інші проти Сполученого Королівства), заява №38245/08, рішення від 09.10.2012 [17, п.п. 63–67]) [14, с. 16].

Якщо доступ до суду обмежений законом чи практикою суду, Суд досліджує чи впливає таке обмеження на сутність права, а саме, чи переслідує обмеження законну мету і чи застосовані заходи були пропорційними цій меті. У результаті стаття 6 пункт 1 не порушується, якщо обмеження відповідає принципам, заснованим Судом.

Попри зазначене, говорячи про легітимність мети, яка є підставою належного обмеження реалізації прав людини, неможливо не зауважити на особливостях закріплення її в нормативно-правових актах. Зокрема, практика Європейського суду з прав людини у своїх рішеннях наочно демонструє нерозривний зв'язок обмеження з передбачуваністю останнього в законі.

Держава, яка використовує такий примусовий захід як обмеження реалізації прав людини, зобов'язана довести до відома власних громадян зміст законів, в правових нормах яких зафіксовані умови, межі та наслідки обмежень. Держава має забезпечити громадянам доступність до юридичних актів, щоби кожен мав змогу ознайомитися та усвідомити за яких обставин та в якій мірі передбачається обмеження реалізації його прав.

До прикладу, у справі «Полторацький проти України» (Poltoratskiy v. Ukraine) мала місце скарга заявника на умови тримання в Слідчому ізоляторі, зокрема скарга стосувалася обмеження права заявника на побачення з родиною, а також того, що йому не дозволяли мати зустрічі з адвокатом та відсилати й отримувати листи, дивитися телебачення і мати будь-який зв'язок із зовнішнім світом. ЄСПЛ дослідив обставини справи й, вирішуючи питання, чи було таке втручання у право заявника на повагу до приватного і сімейного життя та кореспонденцію здійснене «відповідно до закону», як того вимагає стаття 8 Конвенції, дійшов однозначного висновку – ні. Дане рішення ґрунтувалося на встановлених судом фактах та документах, поданих сторонами, з яких випливає, що після вступу вироку в законну силу умови тримання під вартою засуджених до смертної кари регулювалися Інструкцією (виданою Міністерством юстиції, Генеральним прокурором та Верховним Судом), яка була внутрішнім документом, який не підлягав публікації, а тому не був доступний громадськості [18].

Проаналізована справа є яскравим прикладом встановлення незаконності обмежень, які передбачені обмежувачими актами, що не доведені до відома суспільності.

Окрім формального аспекту передбачуваності законом легітимної мети обмеження, важливим є структурний аспект, який охоплюється принципом правової визначеності. Важливо зазначити, що зміст згаданого принципу наповнюють такі вимоги до правових норм як: чіткість, точність, зрозумілість, однозначність. Такі складові правової визначеності забезпечують «законні очікування» – право особи у своїх діях розраховувати на сталість існуючого законодавства та можливість передбачати наслідки застосування норм права.

«Якість» правових положень обумовлює законність або ж незаконність застосованого державою до людини обмеження реалізації прав. Прикладом недостатньої «якості» норми закону є справа «Волоха проти України» (*Voloha v. Ukraine*), у якій розглядалося питання, чи була виправданою у сенсі п. 2 ст. 8 Конвенції постановою про накладення арешту на кореспонденцію заявників, що становила «втручання органів державної влади» у право заявників на повагу до їх кореспонденції, гарантоване п. 1 ст. 8 Конвенції [19].

У порівнянні з попередньою справою-прикладом, у даному випадку вимога «доступності закону» була дотримана, оскільки всі вказані нормативні акти, статті яких передбачали можливість накладення арешту на кореспонденцію в ході кримінального провадження та оперативно-розшукової діяльності, були опубліковані. Однак у цьому рішенні звернули увагу більше на зміст правових положень, якими передбачається обмеження реалізації прав людини.

ЄСПЛ у пункті 49 рішення зазначає: «закон має з достатньою чіткістю визначати межі такої дискреції, наданої компетентним органам, і порядок її здійснення, з урахуванням законної мети даного заходу, щоб забезпечити особі належний захист від свавільного втручання». Та проаналізувавши чинні на час подій Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», Кримінально-процесуальний кодекс та інші положення законодавства Суд дійшов висновку, що жодна норма, яка регулювала накладення арешту на кореспонденцію не була достатньо чіткою та детальною – не містила вказівок щодо осіб, до яких застосовуються ці заходи, обставин, за яких вони вживаються, та строків, які мають встановлюватися та дотримуватися. Отже, такий «вигляд» правових положень, що встановлюють можливість для правоохоронних органів втручатися у право людини на повагу до її кореспонденції, не забезпечить індивіду відповідний захист від неналежного втручання органів державної влади [20, п. 51].

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного дослідження доцільно виокремити ключові аспекти «здійснення» обмеження реалізації прав людини. Першочергово слід зауважити, що дане правове явище не може

існувати без закріплення в законодавстві. Саме через закон держава забезпечує та встановлює гарантії захисту прав і свобод людини, саме в нормативно-правових приписах встановлюються умови обмеження реалізації прав людини. У контексті досліджуваного питання, закон можна розглядати як своєрідний «договір» між громадянами та державою, де має бути чітко зрозуміло для кожної зі сторін визначені умови, межі, підстави застосування обмежень та встановлені правила поведінки зобов'язаних сторін/учасників договору/суб'єктів договору/контрагентів, що у свою чергу запобігає свавільному використанню обмежень та забезпечує захист прав особи.

Легітимні цілі обмеження повинні бути пропорційні тим суспільним цінностям, благам, важливість захисту яких переважає над окремими інтересами індивіда. Якщо в рамках нашої тематики дослідження згадувати вислів «мета виправдовує засоби», то його слід наповнити іншим змістом. Зокрема, слід розуміти, що для демократичного суспільства однаково важливі є колективні блага та унікальні інтереси кожного, й в процесі обмеження ці дві складові не протиставляються одна одній. Навіть навпаки, є підстави вважати, що публічний інтерес частково охоплює і приватні інтереси. Держава, забезпечуючи національну безпеку, соціальний добробут, правопорядок, вдається до зменшення можливостей особи реалізовувати те чи інше право. Однак, варто зважено подумати: чи можна уявити абсолютну/цілковиту реалізацію суб'єктивних прав людини в умовах відсутності громадського порядку, економічного занепаду держави, національної чи екологічної небезпеки – вірогідно ні. Тож, мета у формі забезпечення в повному обсязі усіх загальних благ та стабільності розвитку держави справджує обмеження реалізації прав людини як засіб досягнення визначеної цілі.

Також, варто зауважити на «неможливості» держави досягнути легітимної мети іншими менш обтяжливими заходами. Неодноразово вище зазначали щодо забезпечення і гарантування державою прав людини, цей принцип слугує правилом для держави виважено застосовувати обмежувачі заходи щодо прав особи та обирати найменш можливе обмеження в процесі досягнення легітимної мети [21].

Якщо обмеження прав людини є правомірним, пропорційним та обґрунтованим легітимною метою, то це не буде суперечити демократичним засадам суспільства. Адже втручання в права має бути мінімально необхідним для досягнення «законної мети», не порушуючи сутності самого права [6, с. 200].

Таким чином, концепція легітимної мети обмеження реалізації прав людини виступає ключовим засобом для досягнення рівноваги між інтересами особи та суспільства. Легітимна мета – це один із важливих компонентів правової системи, що допомагає забезпечувати гармонійне співіснування індивідуальної свободи та загального добробуту в демократичному суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
3. Загальна декларація прав людини: прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року (Резолюція 217 А (III)). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
5. Дахова І. І. Обмеження реалізації прав і свобод людини: конституційне регулювання та практика Європейського Суду з прав людини. *Форум права*. 2018. № 4. С. 17–25.
6. Конституційне право: підручник / Ю.Г. Барабаш та ін.; за ред. М.І. Козюбри. К.: Ваїте, 2021. 528 с
7. Плахтеев та Плахтеева проти України (Заява № 20347/03): рішення Європейського суду з прав людини від 12.06.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_471#Text
8. CASE OF GOLDER v. THE UNITED KINGDOM (Application no. 4451/70) : Judgment of the European Court of Human Rights of 21.02.1975. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496>
9. CASE OF STANEV v. BULGARIA (Application no. 36760/06): Judgment of the European Court of Human Rights of 17.01.2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108690>

10. CASE OF FAYED v. THE UNITED KINGDOM (Application no. 17101/90): Judgment of the European Court of Human Rights of 21.09.1990 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57890>
11. CASE OF ASHINGDANE v. THE UNITED KINGDOM (Application no. 8225/78): Judgment of the European Court of Human Rights of 28.05.1985 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57425>
12. CASE OF MARKOVIC AND OTHERS v. ITALY (Application no. 1398/03): Judgment of the European Court of Human Rights of 14.12.2006 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78623>
13. CASE OF LUORDO v. ITALY (Application no. 32190/96): Judgment of the European Court of Human Rights of 17.10.2003 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61231>
14. Практичний посібник зі статті 6 – цивільна частина: практ. посіб. Дослідн. підрозділ Європ. Суду з прав людини, 2013. 77 с.
15. CASE OF STUBBINGS AND OTHERS v. THE UNITED KINGDOM (Application no. 22083/93; 22095/93): Judgment of the European Court of Human Rights of 22.10.1996 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58079>
16. CASE OF TOLSTOY MILOSLAVSKY v. THE UNITED KINGDOM (Application no. 18139/91): Judgment of the European Court of Human Rights of 13.07.1995 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57947>
17. CASE OF R.P. AND OTHERS v. THE UNITED KINGDOM (Application no. 38245/08): Judgment of the European Court of Human Rights of 09.10.2012 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-113391>
18. CASE OF POLTORATSKIY v. UKRAINE (Application no. 38812/97): Judgment of the European Court of Human Rights of 29.04.2003 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/tkp197/view.asp?i=001-61059>
19. CASE OF VOLOKH Y v. UKRAINE (Application no. 23543/02): Judgment of the European Court of Human Rights of 02.02.2007 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-77837>
20. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : наук.-метод. посіб. для суддів. Київ, 2015. 208 с. (С. 21)
21. Тоцький Б. А. Принцип пропорційності: історичний аспект і теоретичні складові. *Часопис* Київського університету права. 2013. № 3. С. 70–74.